

INTERKULTURALITÁS

KULTURÁLIS ÉS SZELLEMI KÖLCSÖNHATÁSOK

Márkus Mihály fő művében az Alföldre telepített szlovákság történetének feldolgozását az egyetemes szlovákság népi műveltségének ismeretéhez köti. Szerinte egy tájegység szlovákságának leíró elemzése csak akkor lehet teljes és értékes, ha ismerjük a helyi szlovákság összetételét, társadalmi szerkezetét és népeletét.⁸²⁸

Ezen gondolatok jegyében a mezőberényi szlovákság, a tót-palócok interkulturalitását vizsgálva tudnunk kell, hogy a szlovákok származását tekintve már földrajzilag és néprajzilag is különböző műveltségek keresztútjában élt, s rájuk a nyugati és a keleti kereszténység műveltségi hulláma hatott. Földrajzi és néprajzi értelemben is ez az „őshaza” a nagy műveltségek peremterületén volt. Az itt élő népek szellemi és tárgyi javaikat kicserélhették, a kulturális kapcsolat, az átadás és átvétel már akkor létezhetett. Az etnikai hatások ekkor sem voltak azonosak a műveltségi és politikai határokkal. A mai szlovákság népi műveltsége, kultúrája bonyolult ötvözetű. Mai egészét tekintve területileg két övezetre oszthatjuk, egy síksági és egy hegyi műveltségi övezetre. Ennek határvonalát Vydra nyomán a mai szlovák néptömeg közepétől valamivel délebbre húzhatjuk meg. E két övezet között átmeneti részt is találunk, és ez az átmeneti terület Hont, Zólyom és Gömör megye közepén húzódik át. Bednárík ezen a területen három átmeneti műveltségi fokozatot állapít meg. A legbelső tisztá szlováknak, a középsőt vegyesnek, míg a legkülsőt »palóc«-nak minősíti” – írja Márkus Mihály.⁸²⁹ Majd folytatja: „A szlovák népműveltség megtermékenyítésében jelentékeny részt vettek a nem magyar szomszéd népek is. Leginkább a németek, lengyelek, ruszinok és az oláh-vlach pásztorok. Régebbi történeti hatásként kell idevenni az egykori oszmántörök hatást is. Csakis e hatások keresztütüzében látjuk meg a mai szlovák – s benne az alföldi tót – etnikum népműveltségének valódi képét. A szlovák népműveltség átmenet nyugatról keletre. Az alföldi szlovákság néprajzi és társadalomrajzi vizsgálatokor ismernünk kell a XVIII. századi betelepített lakosság kész népi műveltségét, amit magával hozott az Alföldre, azokat a néphagyományokat, amiket magával hozott az Alföldre. És ismernünk kell azt, hogy mivel gazdagította saját tudását itt lakában.”⁸³⁰

A nyelv és a családi hagyományanyag leírásában mély a kapcsolat a felvidéki középszlovák nyelvterületen lakó etnikummal, magyarsággal és szlováksággal.

⁸²⁸ MÁRKUS 1943. 285.

⁸²⁹ MÁRKUS 1943. 286–287; BEDNÁRIK 1943. 120–130.

⁸³⁰ MÁRKUS 1943. 287–288.

A nyelvjárási és a családi élet hagyományai sok azonosságot mutatnak a gömöri, honti, zólyomi tót-palócokhoz. A békési és bácskai szlovákok szokásai megegyeznek egymással. Nálunk a magyarokkal való együttlétkor a szellemi és a közösségi élet hagyományai maradtak meg leginkább.⁸³¹

A HATÁSOK TELEPÜLÉS EGÉSZÉT ÉRINTŐ SZÍNTEREI

A három falurész elkülönülése és kapcsolata

A Mezőberénybe telepített szlovák, magyar és német lakosság elhelyezkedésében jól látható az etnikai elkülönülés. Számos utcanév emlékeztet a régi nemzetiség szerint való letelepülési rendre. Például: *Tótgát, Németgát, Magyarát, Tót-Barica, Tót-Balaton, Magyar-Barica*. Az etnikai elkülönülésben élők tiszteletben tartották a nemzetiség határait. Még a XX. században is éltek olyan emberek, akik megöregedtek úgy, hogy Mezőberény másik nemzetiség lakta utcáin egyszer sem jártak. A nemzetiségek elkülönülése a földek szétosztásánál is érvényesült.⁸³²

A keveredés szórványosan előfordult már a XVIII. század végén is, amely fokozódott a földek vásárlásával. Erre utal Jeszenszky Károly is Mezőberényről szóló művében: „Hogy az itteni szlovák gyülekezet belső és anyagi szempontból nem növekszik olyan arányban, mint ahogyan a környező, szomszédos gyülekezetek nőnek, annak az egyik oka továbbra is az, hogy az ingatlan vagyon, mint ahogy az itteni magyaroktól, úgy a szlovákoktól is az itteni németek megvásárolják.”⁸³³

Mindkét nemzetiségre jellemző volt az endogámia. Bár a vegyes házasságra néha akadt példa,⁸³⁴ ez inkább a XX. század első felében figyelhető meg. A három-nemzetiségű városnak voltak más nemzetiséghez tartozó lakói is. „Az ideköltözött néhány oláh, görög vagy rác és cigány érti és beszéli a magyar nyelvet, és vallásgyakorlat szempontjából vagy római katolikusok, vagy nem egyesült görögök. Sáros megyéből jöttek és Galíciából Oroszországon át [...] Mindezek a nemzetiségi és vallási szempontból különböző lakosok teljes egyenjogúságban élnek” – írja Jeszenszky. A nemzetiségek közötti kapcsolatot főleg a kisebb létszámú nemzetiségek jelentették.

A nemzetiségek egyenjogúságát jól bizonyítja a város törvénykezése. A Haruckern földesúr által egymás mellé telepített nemzetiségek egymással mindig tiszteletben éltek, nem voltak villongások. A közös magyar nyelv mielőbbi elsajátítása, mely a hivatalos érintkezés eszköze volt, mindenkinek érdekében állott. Ennek egy-

⁸³¹ MÁRKUS 1943. 290.

⁸³² MOLNÁR é.n. 20.

⁸³³ JESZENSZKY 1861. 27.

⁸³⁴ Jeszenszky a vegyesházasságban élő férfiakat okolja azért, hogy nem merik megtartani vallásukat, és emiatt nem fejlődik kellőképpen a tót evangélikus egyház. JESZENSZKY 1861. 29.

re gyakoribb köznyelvi alkalmazása és a város igazgatási rendje még inkább erősítette a másik elismerését, kulturális, nemzetiségi értékeinek megbecsülését. „Az itteni felettes hatóság 1 bíróból és egy másodbíróból, vagy törvénybíróból, 9 esküdtből és egy községgazdából áll. Ezeknek szokták minden évben a település lakosságán keresztül november elején az egyes nemzetiség létszámára való tekintettel megválasztani, és a szükséges hivatalokat betölteni” – írja Jeszenszky.⁸³⁵ A közös érdek, a falurész és nemzetiségeinek békés egymás mellett élése mindjobban erősítette az együvé tartozás érzését. Így nemzetiségi, vallási ellentétekre soha nem volt példa. „Mezőberény háromajkú és különböző vallású lakossága példaképpül szolgálhat az országnak, mint a harmonikus társadalmi együttérzés mintaképe” – állapítja meg Bonyhai Mihály.⁸³⁶

Tekintettel arra, hogy a szlovákság mindig nagyobb létszámú volt a többi nemzetiségnél, így mindig többen képviselték azt a városi szervezetben. Például 1861-ben Pusztai Ádám (magyar) a jegyző, Sípos József (magyar) a segédjegyző, Blaho József (szlovák) az írnok, Plesovszki Mihály (szlovák) a szolgabíró, Beretzki János (szlovák) a törvénybíró, Eiler György (német) a falugazda, Kolocsi András (szlovák) és Madarász Pál (szlovák) a perceptor, adószedő. A tanácsba tartozott Málint János (szlovák), Velky Pál (szlovák), Gyebnár György (szlovák), Balázs György (szlovák), Braun D. Mihály (német), Herter Jakab (német), Rick Mihály (német). Kis Sándor (magyar), Szekeres Pál (magyar). Az esküdtek száma a nemzetiség arányának megfelelően 4 szlovák, 3 német és 2 magyar.⁸³⁷

A helyi elkülönülés mellett a mindennapi élet színterei hamarosan megteremtették a nyelvi kulturális érintkezés formáit. A közös szakmai, kulturális szervezetek mind jobban feloldották a nyelvi hatásokat, s tekintettel arra, hogy a szervezeteknek bármilyen nemzetiségű tagja lehetett, megkezdődött a kulturális értékek átvetelének a folyamata. Ilyen közös közvetítő szerepet töltöttek be például a céhek.

A céhek szerepe

Az újratelepülés idején a lakosság szerény és szegényes körülmények között élt. Természetes dolog volt, hogy önerőből tartsa fenn magát, és megteremtse a mindennapi élethez szükséges eszközöket, amit a házi ipar biztosított. Amikor 1726-ban a Helytartótanács Békés vármegyét megkérdezte, hogy milyen mesterségekre van szükség, a válaszban az szerepelt, csupán a szűrszabókra, de ezek megélhetését is a bizonytalanság veszélyezteti. A kenderfeldolgozást, szövést-fonást, a

⁸³⁵ JESZENSZKY 1861. 20.

⁸³⁶ BONYHAI 1931. 101.

⁸³⁷ Jeszenszky a következő összeírási adatokat teszi közzé munkájában: ágostai hitv. szlovák evangélikus 4300 lélek, ágostai hitv. német evangélikus 2301 lélek, evangelizált helvét hitvallású, református magyar 249 lélek, római katolikus 280, nem egyesült görög 187, zsidó 141 lélek, egyéb vallású idegen 582 fő, összesen 10.613 lélek. JESZENSZKY 1861; Bonyhai említi, hogy „1830-ban már található néhány zsidó, aki magát egészen a 60-as évekig német ajkúnak vallotta.” BONYHAI 1931. 325.

faeszközök készítését, faragását, a tetőmunkákat, egyszerű bútorok készítését maga a lakosság végezte. A vassal cigányok foglalkoztak, készítve patkót, a munkaeszközökre, nyílászárókra vasalást. Egy évtized múltán megváltozott a helyzet, azonban még hiány mutatkozott szabó, csizmadia, lakatos, gombkötő, szappanos és aranyműves mesterekből. A céhek a XVIII. század közepétől erősödtek meg. A megyében 589 mesterembert írtak össze 1777-ben, akik közül 29 Berényben működött.⁸³⁸ A céhek sora viszonylag későn, a XIX. század elején alakult meg Mezőberényben: a csizmadiák, kerékgyártók, bognárok, asztalosok, lakatosok, esztergályosok 1819-ben hozták létre céhszervezetüket.⁸³⁹ A mesteremberek vándorlásuk, tapasztalatszerzésük idején nagy távolságról hozták tudásuknak és műveltségüknek új elemeit. Ezért egyrészt közvetítői, másrészt terjesztői voltak az új kulturális elemeknek. Érdekességként említhető meg, hogy egy mezőberényi asztalos legény hat évet töltött vándorlással, dolgozott távoli helyeken.⁸⁴⁰

A céhek sok támogatást nyújtottak a rászorultaknak, nemzetiség és felekezeti hovatartozás nélkül. Igen gyakoriak a „nyomorult” legényeknek adott segélyek. A berényi csizmadia céh például 1832-ben a szegény gyermekek számára magyar iskolakönyveket adományozott.⁸⁴¹

Mezőberényben a honoráciorok,⁸⁴² tanult emberek nagyobb részt nem helyi származásúak voltak a vizsgált időszakban (1723–1900), hasonlóan más mezővárosokhoz.⁸⁴³ Esetükben sem volt alapvető kérdés a nemzetiségi hovatartozás és vallás, míg a magyar nyelv tudása – a latin, német mellett – fontos volt számukra.

Az olvasókörök

Az interkulturalitás vonatkozásában a közösségi szerveződéseknek van különös jelentősége. A XIX. század közepén már a polgári életmód jelei mutatkoztak. Különböző társulások – a céheken kívül – az együttműködést erősítették, a nemzeti-ségi közösségek közötti választóvonal halványítását. Elsőként a „Polgári Kör” alakult meg 1844-ben, amely a korban divatozó kaszinók, úri kaszinók mintájára jött létre. A szélesebb körű művelődés terét biztosította. Ismeretes, hogy Petőfi Sándor koszorús költőnk 1844-ben a körben tartott műkedvelő előadást unokatestvérével, Orlay Petrics Somával. A szabadságharc bukása után az osztrák bürokrácia lehetetlenné tette a társas szervezetek működését, így a mezőberényi Polgári Kör is ellehetetlenült. Létezése 1857-ből is ismeretes, azonban a Bach-korszak utolsó szakaszá-

⁸³⁸ IMPLOM 1973. 229.

⁸³⁹ EPERJESSY 1967. 102; ERDEI 1985.

⁸⁴⁰ EPERJESSY 1967. 223.

⁸⁴¹ BONYHAI 1931. 67; MSZEEI 1832. III/11.

⁸⁴² A feudalizmus korában a nem nemesi származású, művelt közalkalmazottak – orvos, mérnök, lelkész, tanító, nótárius, stb. rétege, akik mentesültek a jobbágyi kötöttségek alól.

⁸⁴³ IMPLOM 1973. 223.

ban, 1861-ben az enyhülés jelenlétének is betudhatóan már működött a kör, amely virágzó tevékenységet folytatott az elnyomatás súlyosabb éveit követően, s a „Népkör” nevet viselte.⁸⁴⁴ Az osztrák önkényuralom végén, a kiegyezéssel indult meg a szabad közösségi élet szerveződése. A felsőbb hatóságok is szükségesnek tartották azt, hogy az ifjúság, iparosok, vallási közösségek társulatokban szerveződve, politikailag jól ellenőrizhetőek legyenek, egyben az erkölcsös, vallásos nevelést is előmozdítsák a fiatalság körében, követve a kor polgáriusultabb eszmeiségét, művelődési igényét.⁸⁴⁵ Az 1864-ben a Népkörből kivált tagok alakították meg a kaszinót, amely 1867-ben Polgári Olvasó Egyletté alakult át.

A kiegyezés (1867) után sorra alakultak meg a különböző társadalmi szervezetek, részben tükrözve a nemzetiségi elkülönülést is. A „Magyarvégesi Olvasó Kör” 1878-ban alakult meg, és széleskörű művelődési lehetőséget biztosított. Hírlapokat járatnak, és könyveket vásároltak, amelyeket a tagság számára bocsátottak. Szakkönyvtárral is rendelkeztek, gazdasági és ismeretterjesztő kiadványokkal. A folyóiratok közül az „Alföldi Függetlenség”, „Pesti Hírlap”, „Friss Újság” járt a magyar körbe. Évente több alkalommal is rendeztek műkedvelő, népszínmű előadásokat, amelyeket Vidó József és Hathy Tibor szervezett.

A szlovákság 1883-ban hozta létre az „Tótvégesi Olvasó Egyletet”, amely a „Nemzeti Kör” nevet viselte. E körben is lehetőség adódott az olvasásra, a közösségi problémák megbeszélésre, politizálásra, nem utolsósorban szélesebb körű művelődésre. A tagok létszáma 535 fő volt. Nyemecz János után Ifj. Jeszenszky Károly evangélikus lelkész volt az elnöke négy évtizeden át. A Tótgáton belül szerveződött meg továbbá a „Mezőberényi Első-tizedbeli Olvasókör”, valamint a „Mezőberényi 2. Tótvégesi Olvasókör” is.

A „Németvégesi Olvasóegylet” 1885-ben szerveződött meg, hasonló tevékenységi körrel.

Az 1880-ban létrehozott „Társadalmi Olvasó Kör” a német részen, a Luther utcában székel, melynek elnöke 1902–1918 között Nun Nándor volt. Jóllehet könyvtára, olvasóterme, biliárdterme is volt a művelődés és szórakozás céljára, politikai társulatnak tekinthető. Itt tárgyalták a község ügyeit, szervezték a helyi és országgyűlési választásokat. Tagjai politizáltak.

Az újabb „Polgári Kör” 1888-ban alakult meg, melynek tagjai túlnyomó részben iparosok, kereskedők és tisztviselők voltak. A kör 1930-ban szerveződött újjá. 1843-ban mindössze 11 tagja volt. Az elnöki tisztet Köhler József töltötte be.⁸⁴⁶

A szélesebb társadalmi réteget érintő, parasztságot összefogó „Gazdakör” 1894-ben alakult meg Horváth János és Winter Ádám kezdeményezésére. A háború után, 1921-ben magába olvasztotta a Központi Népkört. Az alapszabály módosítására 1923-ban került sor, amely szorgalmazta a közművelődés kiterjesztését, az er-

⁸⁴⁴ BONYHAI 1931. 129.

⁸⁴⁵ Mindez megmutatkozott a nagyobb mezővárosokban, így a Három Városban is. NOVÁK 1986.

⁸⁴⁶ „Békési gyűjtemény”. Békés Vármegye Útmutatója. (Szerk.: Tóth Kálmán) Gyula, 1943. 204.

kölcsök megóvását, a hazaszeretet ápolását, a mezőgazdasági ismeretek terjesztését, külön hangsúlyt adva a korszerű és gazdaságos állattenyésztésnek.⁸⁴⁷

Az úri intelligencia is hozott létre szervezetet. Az „Otthonkör” 1905-ben alakult meg, a „Mezőberényi Kaszinó” pedig az első világháború után, 1930-ban. Tagjai a műveltebb, úri rétegből kerültek ki. Széleskörű társas együttlétekre, olvasásra, játékokra adott lehetőséget.

A „Nyugdíjasok Körét” 1928-ban szervezte meg Bartholomeidesz Kálmán nyugdíjas MÁV felügyelő. E szervezet is az olvasásra, művelődésre, ismeretterjesztő és műkedvelő előadásokra helyezte tevékenységének lényegét.⁸⁴⁸

A kiegyezés utáni polgári korszak beköszönte tehát az egyes nemzetiségek sajátos közösségét, bezárkózottságát fokozatosan felbomlasztotta. Az interetnikus hatások felerősödtek, nem csupán a művelődés kiterjeszkedésével, hanem az életmód megváltozásával is. Az etnikai sajátosságok jobban a családban, mikroközösségekben őrződtek meg, alapvetően az egyháznak, a vallásnak köszönhetőn. Különösen fontos az, hogy a templomi istentisztelet játszott kiemelkedő szerepet az anyanyelvi kultúra megőrzésében.⁸⁴⁹

A község közigazgatása

A település közigazgatása a község etnikai összetételének megfelelően alakult. Egy főbíróból, egy másodbíróból vagy törvénybíróból, egy nótáriusból, kilenc esküdtből és egy község gazdájából állt a tanács vagy magisztrátus. A bíróválasztásra évenként került sor. A XVIII. század első felében április végén, Szent György napján, majd az 1750-es évektől november 1-jén.⁸⁵⁰ Az esküdtek száma a nemzetiségek arányában oszlott meg, s a főbíró személye évről évre más-más (szlovák, német, magyar) nemzetiségségből került ki. A tanács összetétele például a következő volt 1861-ben: Pusztai Ádám jegyző, Sípos József írnok, Plesovszki Mihály szolgabíró, Beretzki János törvénybíró, Eiler György falugazda. Adószedő (perceptor) volt Kolozsi András és Madarász Pál. Az esküdtek: Málint János, Velky Pál, Gyebnár György, Balás György, Braun D. Mihály, Herter Jakab, Rick Mihály, Kis Sándor, Szekeres Pál. – vagyis az esküdtek száma a nemzetiségek arányának megfelelően 4 szlovák, 3 német és 2 magyar.⁸⁵¹ A három nemzetiség közös hivatali nyelve a magyar volt.

⁸⁴⁷ TOMKA 1988.

⁸⁴⁸ TOMKA 1988.

⁸⁴⁹ BOTIK 1986. 81-90; GYIVICSÁN 1985. 27-30; GYIVICSÁN 1993a. 231-280; GYIVICSÁN 1993b. 197-230; GYIVICSÁN 1993c. 95-105.

⁸⁵⁰ Nagykőrös mezőváros fő- és másodbíráját 1757-től választották meg november 1-jén. NOVÁK 1994. 331-332.

⁸⁵¹ PLESOVSZKI 2003a. 20-21.

A bábák

A település első interkulturális elemei a bábák voltak. Az elkülönülő nemzetiségeknek megfelelően a szlovákok, németek, magyarok alkalmaztak bábákat, akiket az egyház és a lakosok fizettek. Meghatározott feladatkörük alapján, amit a bábaeskü tartalmazott, kötelesek voltak a nemzetiség lakosainak a szülésnél segítkezni, és a keresztelést végezni. Szükség esetén nemzetiségre való tekintet nélkül voltak segítkezni más szüléseken is. A szlovák részen 1877-ben hat bába működött: „Cservenákné”, „Ondrikné”, „Molnárné”, „Huszárné”, „Szőlősiné”, „Borguláné”. Ezeken kívül vannak más „diplomatus bábák” is – jegyezték fel.⁸⁵²

KAPCSOLATOK A MEZŐBERÉNYI SZLOVÁKOK EGYHÁZI ÉLETÉBEN

Kapcsolat az egyházkerületen belül

A mezőberényi evangélikus lelkészek elsősorban hivatalos és baráti kapcsolataik révén a megyei hivatali társaikkal és az egyházkerület lelkészeivel tartottak kapcsolatot. Közvetlen munkakapcsolatban a helyi német evangélikus egyházzal, valamint Békéscsaba, Szarvas, Tótkomlós szlovák lelkészeivel. Ugyancsak kapcsolatban állottak a távolabbi Bánfalva, Petrovác, Orosháza evangélikus lelkészeivel is. Jeszenszky Károly levelezéséből ismeretes, hogy a kapcsolat a csabai esperességi központtal volt a legerősebb, a Szeberényi fivérekkel, Haan Lajossal, Orosházán Székács Józseffel, Placskó Andrással. A lelkész kapcsolatot tartott a szentesi, az aradi, a petrováci gyülekezettel, de a debreceni református kollégium tanáraival is.

Kiterjedt kapcsolatait bizonyítja a következő újsághír: „Mező-Berénybe a közelebbi napokban nevezetes vendége volt Mrs. Morse Olivér new-yorki misszionárius, – a távirda világhírű feltalálója – Morse Sámuel – Morse Sámuelnek unokaöccse. Vaspályán utaztában itten kiszállván, meglátogató nagytiszteletű Petz Gyula és Jeszenszky Károly evang. lelkész urakat. Különösen nevelés ügyében, nagy érdeklődéssel és szakavatottsággal fejtegeté nézeteit... Ezen ügybuzgó jeles férfiú, gazdag ember lévén, saját költségén utazik, s innét éjjel vonattal Debrecennek vette útját, hol a tudós Révész Imre ref. lelkészt kívánja felkeresni.”⁸⁵³

A lelkészek családi kapcsolatai és származási helyük is jól tükrözik az azonos kulturális körön belüli kötődéseket. Például Haan Lajos Wylim János tanító leányát vette feleségül, s ezáltal Mezőberény és Békéscsaba szlovák nyelvi egyházi vezetése között mélyült a kapcsolat. A lelkészek származási helye között Békéscsaba, a Fel-

⁸⁵² MSZEEI Canonica Visitatio jkve. 1877; Iratok 1856. I/13., 1825. I/C.

⁸⁵³ „BÉKÉS” c. hetilap 19 sz. 1872. augusztus 11.

vidék (például Zaturec) és a Délvidék (például Lality) szerepelt, tehát a szlovákok lakta vidékek.

Kapcsolatok a felső-magyarországi megyékkel

Az egyház felföldi kapcsolatait elsősorban a hivatali és baráti kötődések jelentették. Adományok gyűjtésével elsősorban a pozsonyi evangélikus líceumot segítették, például 1777-ben, 1856-ban is. Ugyanígy a selmecebányai gimnáziumot 1856-ban. A kapcsolattartás folyamatos volt. Az intézmények igazgatóihoz jó barátság kötötte Jeszenszky Károlyt ugyanúgy, mint Szeberényi Jánoshoz, Egyházasmarót lelkészéhez.

Kapcsolat az evangélikus iskolák terén.

A népiskolába és a gimnáziumba érkező tanítók és tanárok kultúra-közvetítő szerepe

A mezőberényi szlovák népiskolába érkező tanítók a felső magyarországi vármegyéből érkeztek. Ott végezték gimnáziumi tanulmányaikat, jól beszélték a nyelvet, a felföldi kultúra elemeit, az ottani nyelvet és iskolakultúrát közvetítették. A lelkészek, gimnáziumi tanárok – Skolka, Krizs, Dobrovodszky – magasabb műveltséggel rendelkeztek, külföldi egyetemeken is megfordultak. A két evangélikus német lelkész – Oertel és Pecz –, valamennyien szlovák származásúak voltak, tehát a Felföld szellemiségét is magukkal hozták. Később a tanítók közé magyar is került Berey István személyében, aki Csongrádról jött Berénybe, de a másik tanító, Farakas Mátyás a szlovákok által lakott Irsárról.

A tanárok származási helyét és nemzetiségi hovatartozását tekintve is megállapítható a szlovák, német és magyar kultúra szoros egymásmellettiége Mezőberényben.

Az esperességi gimnázium Mezőberényben – 1802-ben – történt létesítésének egyik oka az volt, hogy a település majdnem a vármegye központjában fekszik, s viszonylag jól megközelíthető. Jelentőségét az is emeli, hogy – természetesen jó tanárainak köszönhetően – rangos intézménynek számított, ahová már az első években távoli helyekről – így például a felföldi Modrából (Modor), Bratislavából (Pozsony), Kežmarokról (Késmárk), Rožňaváról (Rozsnyó), a református Nagykőrösről – is jöttek tanulók a felsőbb osztályokba, a délvidékről az alsóbbakba – köztük szerb nemzetiségűek is voltak. Mezőberényből csupán később iratkoztak be.⁸⁵⁴ Skolka András írja művében a következőket: „Az én időmben az ifjúság nemcsak a békési-bánáti evangélikus egyházmegyéből jött össze, hanem Bács, Pest, az északi vármegyéből is.”⁸⁵⁵

⁸⁵⁴ BENKA 1895. 10; JESZENSZKY 1926. 4.

⁸⁵⁵ SKOLKA 1986. 177.

A gimnázium tanulói között 1803-ban 23 fő volt Békés megyei. Az 1820-as évektől Arad, Pest-Pilis és Torontál vármegyéből jöttek többen. Fennállása alatt valamennyi vármegyéből tanultak itt diákok, később főleg a Tiszántúlról. Az Alföldön a berényi volt az egyetlen evangélikus gimnázium ebben az időben.

A különböző vidékekről jövőek családjuk, környezetük más-más kultúráját hozták magukkal. A szlovák, magyar, német, szerb egymás mellett élésben főleg a különböző vidékekről, Észak- és Dél-Magyarországról, Békésből áramló szláv kultúra erősítette egymást.

Pedagógiai irányzatok közvetett hatásai

A közvetlen társadalmi érintkezések, a nemzetiségek közötti mindennapi kapcsolatok mellett feltétlenül figyelembe kell vennünk azokat a pedagógiai-vallási irányzatokat, melyek a reformációtól kezdve nagy hatással vannak a magyarországi evangélikus kultúrára, s évszázadokon át szellemiségükön keresztül közvetlen hatnak. Mint korábban említettük, az egész evangélikus egyházra, a formálódó iskola-kultúrát lényegesen meghatározta a német hitújítás pedagógiája. A német humanisták pedagógiai törekvései lettek a csírái az evangélikus nevelés eszményének. Melancthon, Sturm, Luther, Trozendorf az egész magyar közoktatásra nagy hatást gyakoroltak.⁸⁵⁶ Különösen a lelkészeket fogta meg a pietizmus eszméje, mellyel a jénai, wittenbergi tanulmányaik során ismerkedtek meg.⁸⁵⁷ Német és szlovák nyelven egyaránt terjedt. Hatására a pedagógiában az érzelmi nevelést és a gyakorlati ismereteket helyezték előtérbe.⁸⁵⁸ Példaként említhető Bél Mátyás pedagógiája.

Békésben Valaszky Pál és Haan Lajos lelkészek képviselték ezt az irányzatot. A békéscsabaiak közül Szeberényi Lajos lelkészre erőteljesen hatott Pestalozzi, akinek füzetsorozata, a „Néptanítók könyve” igazolja ezt.⁸⁵⁹

A XVIII. században jelentkező neohumanizmus a latin nyelv elsődlegességét hirdeti, a klasszikus kultúrára helyezi a súlypontot. Művein keresztül gyakorol befolyást Edvi Illés Pál, Hunfalvy Pál, Tavassy Károly, Hunfalvy János és a berényi evangélikus lelkész, Petz Gyula. Ennek az eszmeáramlatnak van hatása – a tantervtörténetben – az I–II. Ratio Educationisra, valamint Schedius Lajosra.⁸⁶⁰

A neohumanizmussal együtt jelent meg a filantropisták mozgalma, akik a tanítás módszerében vezettek be újítást, és a gyakorlati ismeretek megszerzésére nagy hangsúlyt fektettek. A berényi Skolka András, a szarvasi Tessedik Sámuel, a pesti Tavassy Lajos szemléletében tükröződik a hatása.⁸⁶¹

⁸⁵⁶ MOLNÁR 1881. 273–240; FINÁCZY 1890. 273–240; OTTLYK 1942; BAJKÓ 1983. 183–188.

⁸⁵⁷ DAXNER 1909.

⁸⁵⁸ PRAY 1908; HORVÁTH 1986. 90; PUKÁNSZKY–NÉMETH 1994. 151–156; BÁNSZKY 1936. 20.

⁸⁵⁹ SCHÉDIUS 1817. 115–121; MÉSZÁROS 1984b. 259–272.

⁸⁶⁰ DÉNES 1971; MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999. 124–125; PUKÁNSZKY–NÉMETH 1994. 222–223; MÉSZÁROS 1983; MÉSZÁROS 1984b.

⁸⁶¹ MÉSZÁROS–NÉMETH–PUKÁNSZKY 1999. 79–130.

A német filozófiai kutatások azt jelentették tehát, hogy a pedagógiai módszerekben, a művelődési eszményekben, a műveltségterületben a haladó pedagógiai törekvések jelentkeztek a tankönyvek anyagában, a tanítás módszerében, a pedagógiai szakkönyvekben.⁸⁶² Békés vármegyében megjelenő, a szlovák lelkészek és tanítók által írt tankönyvek sora bizonyítja a kulturális-szellemi hatást.⁸⁶³

Tankönyv és egyházi irodalom terén meghatározó szerepet játszott Tessedik Sámuel, Skolka András és Szeberényi Lajos, akik anyanyelvüket megerősítve, nyelvismeretüket jól felhasználva segítették nemzetiségüket a polgári fejlődés útján, a haladó szellemű gondolkodásban.

*Az idegen nyelvek szerepe az oktatásban,
a magyar nyelv térhódítása*

Az elemi oktatást érintően elsőként fontos megállapítanunk, hogy a nemzeti-ségek népiskoláiban az adott nemzetiség nyelve volt a tanítási nyelv. A magyar nyelvet 1825-től tanítják, ekkortól vált kétnyelvűvé az oktatás.

Az egyházi irodalom és egyháztörténet, hittan tárgyak tanítása kezdetben biblikus cseh nyelven történt. Írni is így tanultak, gótikus betűkkel, amit az 1800-as évek tankönyveinek nyelvezete és a Wylim János tanító protokolluma is bizonyít. Ezen a nyelven tanultak olvasni és énekelni a Transciusból.

Az irodalmi szlovák nyelv iskolai tanulása csak a XIX. századi tankönyvek és tanítói magyarázat útján valósulhatott meg, a magyar nyelvhez hasonlóan. A berényi szlovák iskolában nem tanították a latint. A tanulók, tanítók a mindennapi társas érintkezésben a békési szlovák és magyar nyelvjárást beszélték. A tanítók szlovákok voltak, szlovákul jól beszéltek, de az alkalmazásuknál az idegen nyelv ismeretét is figyelembe veszik, a XIX. század elejétől feltétel a magyar nyelv tudása. Ettől kezdve történik az iskolák folyamatos elmagyarosodása, majd 1836, 1842 és 1870 után ennek a folyamatnak az erősödése.

A gimnáziumi életben más a nyelvek szerepe. A békési esperesség latin gimnáziumát azért alapítja Mezőberényben, mert „itt külön külön élő három különböző nemzet miatt a tanulóiifjúság a három országos nyelv közül azt, amely még ismeretlen volna a számára meg tudná tanulni, eközben aszerint, hogy milyen nyelvre van szüksége, tetszés szerint szállást és ételt kaphatna az egyik vagy másik vagy harmadik népnél.” – írja Skolka.⁸⁶⁴

Az esperességi iskola idetelepítésének oka tehát, a három nemzetiségi nyelv tanulásának a lehetősége. Azt – abban az időben – fontosnak tartotta az egyház. Az országban honos nemzetiségek nyelvének ismeretét az I. Ratio Educationis szerkesztői is fontosnak tekintették: „Magyarországon sokféle nemzetiség, ebből követ-

⁸⁶² SZELÉNYI 1931; KORNISS 1932; KEMÉNY 1939.

⁸⁶³ SZEBERÉNYI–FRANCISCI 1935.

⁸⁶⁴ SKOLKA 1986. 173. Vö. PLESOVSKI 2003b. 42–44.

kezőleg sokféle nyelv él... inkább hasznára válik hazájának az a magyarországi lakos, aki több nyelv ismeretének birtokában van...” Ezért „Ahhoz, hogy a gyermekek olyan haladást érjenek el az iskolai tanulásban, mint amelyet tőlük a köz megkövetel... ez szükséges: a magyarázat valóban olyan érthető legyen, hogy azt egészen és pontosan felfogják. Ez azonban aligha lehetséges, ha a tanár nem használja a népnyelvet.” A nemzetiségek sokszor arra kényszerülnek, hogy a népnyelvek megtanulására házitanítót fogadjanak gyermekeik mellé, vagy távol lévő helyekre küldjék el őket. A fentieket megfontolva az I. Ratio szerkesztői, a tanügy újjászervezése során javasolják, hogy mindenhol legyenek anyanyelvű iskolák, ahol a népnyelven magyarázzák az anyagot a gyerekeknek. „A kisgimnáziumokban pedig olyan tanárokat kell rendelni, akik közül az egyik tanítani tudja az országban elterjedt egyik nyelvet, a másik tanár a másikat.”⁸⁶⁵

Az I. Ratio előírásai, az esperesség szándéka és Skolka filantropista elképzelései találkoztak, aki az anyanyelvi oktatást és a magyar nyelv tanítását egyformán fontosnak tartotta. Ezért örömmel üdvözölte azt a rendelkezést, mely szerint a gimnázium felsőbb osztályaiban az egyik tantárgyat magyarul kell tanítani, az alsóbb osztályokban pedig a magyar nyelvtant gyakorolni. Mindezért a tanítók munkájukért 1 forint fizetést kaptak. Ez azt jelenti, hogy Mezőberényben a schediusi tanterv előtt, valószínűleg az 1791-es törvény utasítása nyomán bevezették a magyar nyelvet. Az 1792. 7. tc. kimondta, hogy a magyar nyelv kulcstárgy az iskolában. Pozsonyban csak 1823 után mutatkozik erre szándék. A legtöbb helyen – mint Berényben is –, latinul tanítanak, kivéve a sárospataki kollégiumot, ahol a felvilágosodás pedagógiájának hatására már az 1795-ös tanulmányi rendszer a tárgyak döntő többségének tanításánál bevezeti a magyar nyelvű oktatást.

A magyar nyelv tanításának sikere összefüggött az 1800-as reformmozgalmal, amely a magyar nyelv használatát, a nemzeti nevelést fontosnak tartotta. Erősítette a békési esperességnek – az eredeti szándékától megváltoztatott – törekvése; az, hogy a háromnyelvű Mezőberénybe érkezett diákok minél szélesebb körben tanulják meg a magyar nyelvet. A gimnázium magyar tanítói a következők voltak: „Szabó János Úr, jelenleg nemes Csanád vármegye tiszteletbeli fiskálisa, majd Fazekas István Úr. Magyarország statisztikáját egy évig magam is ezen a nyelven adtam elő” – jegyezte meg Skolka András.⁸⁶⁶

A magyar nyelv tanítása fordulatot jelent a nemzetiségi nyelvek háttérbe szorítása terén. Mindenképpen befolyásolta a vármegye azon törekvése, amely 1790 után kitüntetett figyelemmel illette Mezőberény iskoláinak nyelvhasználatát.⁸⁶⁷ Az itt folyó sikeres magyar nyelvtanításról számolt be a Tudományos Gyűjtemény is. A református magyar nyelvű diákok hét évig tanították a magyar nyelvet és irodalmat, majd 1810-től Berey István úr a helybeli református tanító, aki „nem tsak a

⁸⁶⁵ MÉSZÁROS 1981. 103. §.

⁸⁶⁶ SKOLKA 1986. 177.

⁸⁶⁷ ELEK 1985b. 106.

Magyar Nyelvnek, Literatúrának, hanem a tudományos dolgoknak, úgy mint Magyar Ország Históriajának, Statisztikájának és Geográfiájának Magyar nyelven való tanítását önként vállalta magára... mellynek hasznos következése lett, hogy több tót és német születésű ifjak annyira elmagyarosodtak, hogy mind a hanglejtése, mind a Magyar kifejezésekre nézve született Magyaroknak tartathatnának.”⁸⁶⁸

A magyar nyelvet és irodalmat tartárgyként hivatalosan az 1819/20. tanévtől vezették be a berényi gimnáziumban, amikor a Verseggy könyv alapján heti két órában kellett tanítani és év végén külön érdemjeggyel osztályozni. A magyar nyelv tanításának fontossága ekkor már az iskolaügy középpontjába került. A berényi gimnáziumot 1832-ben a vármegye is ellenőrzi, és az itt tanulók megmagyarításának fontossága került előtérbe. „Minthogy a megye megmagyarosító lakosai a legnagyobb részt az ágostai vallástételt követők közül valók... a Mezőberényben található kolosokat (gimn.) különösebb figyelembe kell részesíteni. Az igazgatóságot és a tanárokat fel kell szólítani, hogy a magyar nyelv kiejtését és gyámolítását elsőrendű kötelességüknek érezzék és tartsák.” A gimnáziumi latin nyelv eltörlésének szándéka és magyar nyelv hivatalossá tétele, valamint a mezőberényi közös magyar érintkezési nyelv egymást erősítették, háttérbe szorították az anyanyelv használatát a nemzetiségi tanulók körében

A gimnáziumban tehát Schedius latinus szellemével ellentétben vezették be azonnal a magyar nyelvoktatást, és következetesen megtartották azt. Már abban az időben, amikor még a főnemesi rendek a latin mellett kardoskodtak a némettel szemben, küzdöttek a magyar nyelv hivatalossá tételéért, s a magyart helyette juttatták érvényre az 1820-as évekre, amikor annak használatát sürgették a középiskolában.⁸⁶⁹

A mezőberényi esperességi gimnáziumban Skolka András igazgató támogatta a magyar nyelvű oktatást, azonban elismerte a Magyarországon beszélt nyelvek létjogosultságát a mindennapi életben. Mindhárom nyelvben járatos volt, a publikációit német nyelven írta, akárcsak Tessedik Sámuel. Tessedikkel ellentétben nagyobb gondot fordított a latin nyelv magas színvonalú művelésére. Nem mint holt nyelvet tanította, hanem a neohumanisták szellemében a antik klasszikus nyelvi-irodalmi hagyományokat felelevenítve, élő nyelvként. Erre annál is inkább szükség volt, mivel a latin ebben az időben hivatali közvetítő nyelvként szolgált, és a művelt emberek közötti érintkezés és társalgás nélkülözhetetlen, közvetítő eszköze volt. A latin nyelv azonban fokozatosan háttérbe szorult, az egyes tantárgyakat élő nyelven tanították. A latin nyelv oktatásában, hivatalos és hétköznapi életben való korabeli szerepét leghitelesebben Skolka véleménye jellemzi: „Magyarországon is igen különböznek a nemzetek között közvetítőként szolgáló fontos latin nyelvet, amelyet az összes más élő nyelvhez hasonlóan itt a faluban a művelt emberek közötti érintkezésben és a társalgási modorban szintén használják, a reformátusok az iskolában inkább mint holt nyelvet tanítják, ámbár, ami nem tagadható, olyan módszeresen és

⁸⁶⁸ ELEK 1985b. 192.

⁸⁶⁹ MEDNYÁNSZKY 1822; TERHES 1825.

klasszikusan oktatják, mint Németországban. A latin nyelv beszélésében azonban messze nem érnek fel a katolikusokkal és az evangélikus lutheranusokkal, legalább is a papi rendben latinul kitűnően beszélők aránytalanul kevesen vannak.”⁸⁷⁰

A latinos kultúra mellett erőteljesen érvényesült az iskolában a német hatás, amit a felhasznált tankönyvek köre, a pedagógiai módszerek – például szemléltetés, természetszeretet – bizonyítanak. A tanárok személye a szlovák mellett a német evangélikus egyházból került ki. Főleg a kezdeti időszakban nagy hatást fejtett ki műveltségével Skolka barátja, Oertel Zacharias, aki az oktatás irányát, szellemiségét nagyban segítette a német nyelvű publikációiban is.

Összefoglalva az elmondottakat hangsúlyozni szükséges, hogy az anyanyelvnek nagy szerepe volt az alsó- és középfokú oktatásban. A szlovák népiskolában a szlovák és a magyar, a német népiskolában a német és a magyar, a református népiskolában a latin és a magyar volt a tannyelv. A gimnáziumban a latin, a magyar, és kisegítőnyelvként a nemzetiségek nyelve, a szlovák és a német szerepelt. A középiskolában tanították még a görögöt, a hébert és a németet. A szlovák származású tanulók hittan olvasmányai által ismerték a biblikus cseh nyelvet is.

A gimnázium oktatásában 1803-tól kezdve nagy szerepet játszik a magyar nyelv, amelyet a II. Ratio Educationis szelleme is erősített azáltal, hogy a gimnázium hatodik osztályában a kötelező magyar nyelvi órák mellett anyanyelven és magyarul is szükségessé tette a tananyag elsajátítását. Nemzetiségi tanulókra nézve ez nemcsak az anyanyelv használatát jelentette, hanem elősegítette a magyar nyelv megtanulását is. Ettől kezdve az oktatás fokozatosan magyar nyelvűvé válik, és hátterbe szorítja az alapítás eredeti szándékát, a többnyelvűség funkcionálását.

KULTÚRÁK ÉS NYELVEK KÖZVETETT ÉS KÖZVETLEN HATÁSAINAK MÓDJAI, SZEREPÜK A TELEPÜLÉS SZELLEMI FEJLŐDÉSÉBEN

A berényi szlovákság eredeti kultúráját tekintve egy heterogén népi, nyelvi műveltséget hozott magával, amelyben számos változat élt a földrajzi származási hely miatt. A szlovákok a Kárpátok hegyei által övezett vidéken, s a Kárpát-medencében való földrajzi elhelyezkedésüket illetve a nagy műveltségterületek peremén éltek. Népi műveltségükben erőteljes hatású volt a német, lengyel, ruszin, az oláh-vlach (román) és a magyar-palóc hatás. Átmenet ez a hegyvidéki és alföldi műveltségi övezet között, amely szűkebb földrajzi tekintetben Zólyom és Gömör közepén húzódott keresztül.⁸⁷¹ A táji környezet határozta meg azt a népi műveltséget, amelyet az Alföldre hoztak a szlovákok, s új táji, társadalmi-gazdasági környe-

⁸⁷⁰ SKOLKA 1986. 163.

⁸⁷¹ MÁRKUS 1943; 285–287; GUNDA 1958. 567–576; KEMÉNYFFY 2001; PALÁDI-KOVÁCS 2001; PALÁDI-KOVÁCS 2002.

zetben fejlesztették azt. Erre nagy hatással volt még az egyházi magas kultúra cseh, és német vonása.

Mezőberényben az etnikai zárttság miatt kevésbé érvényesült a nemzetiségi-kulturális interetnikus hatás. A nemzetiségek jól elkülönülten éltek, saját nyelvükkel, kultúrájukkal, iskolájukkal, viszont a táji adottságokból fakadó gazdálkodás – a sajátos alföldi határhasználat, földművelés és állattartás – egységesítette a nemzetiségeket, egymásra hatásukat erősítette.

A szlovákok, magyarok, németek – és néhány román, görög vagy szerb, cigány, zsidó – éltek egy helyen, illetve helységben, akik vallás tekintetében evangélikus többséget alkottak, a római katolikusokkal, ortodoxokkal és zsidókkal szemben.

A különböző betelepülők eltérő kultúrát hoztak magukkal. Nyelvük, szokásaik, hagyományaik az adott nemzetiségen belül a XIX. század végére egységesül, és alakul át jellegzetes zárt kultúrává, melyben a belső fejlődés folyamata az erőteljesebb. A műveltségi tényezők kialakulásában és egységesülésében nagy szerepe volt az egyháznak, mely a szokásokat erkölcsi normákhoz igazította, megszervezve az iskoláztatást, a vallási kultúra által a népi kultúrát is ápolta, a nyelvi identitást erősítette, az általános műveltség szintet emelte. Szükséges megjegyezni azonban, hogy a világi hatalomnak, a földesúrnak, a települési közösségnek, illetve annak irányítását végző testületnek is szerepe volt a kultúra befolyásolásában, hiszen a törvények betartatása sokban befolyásolta a lakosság, etnikai, nemzetiségi csoportok erkölcsi és szellemi kultúráját.

A kultúrák, nyelvek egymás mellett élésében jelentős szerepet játszottak a migráció és a külső kapcsolatok, amelyek egyre gyérülő kapcsolattartást jelentettek az eredeti, kibocsátó származási hellyel.⁸⁷²

A mezőberényi szlovákság nemzetiségi súlyát lélekszámának gyarapodása határozta meg, amely kiemelkedő nagyságát a XIX. század elejére érte el (az összlakosság 45,6%-a, szemben a németek 27,9 és a magyarok 26,5%-ával). A nemzetiségi-vallási identitás megőrzésében alapvető jelentősége volt az egyházi oktatásnak, mely szlovák anyanyelven, evangélikus felekezeti keretek között történt. A nyelvhasználatba az 1810-es évektől a magyar is belekerült. A magyar nyelv jelentőségének előtérbe kerülését a helységben az elemi oktatáson túl a gimnáziumi, a hivatali magyar nyelv, és a nemzetiségek közötti – érintkezési – köznyelvi magyar is erősítette. Ehhez járult a vegyesházasságok számának egyre nagyobb növekedése, mely a földrajzi és etnikai határok megőrzése mellett, a nyelvi határok fellazítása miatt, előmozdította a nemzetiségek nyelvvesztési folyamatát, asszimilációját. E folyamat megvalósulásában a külső hatások voltak az erőteljesek, ami a társadalmi urbanizációs folyamatból és a politikai változások sorából eredt, s ennek utóbbi legfőbb bizonyítékai a nyelvtörvények.

A nyelv és a kultúra legfőbb őrzője az egyházszerkezet volt, a maga intézményesített rendszerével. A felekezeti nyelv a magyar mellett a németet és a szlo-

⁸⁷² SZABÓ 1973. II. 194–209.

vákok is jól őrizte, nemcsak az anyanyelvi oktatásban, hanem gyülekezeti nyelvként is. Ez a lelkészek, tanítók alkalmazhatósági feltételében, a nagyobb események nyelvhasználatában jól megmutatkozik. Erre több példa is említhető. Orgovány Pál petrováci segédlelkészt azért ajánlja 1853-ban a bánfalvai lelkész Berénybe, mert „bírná a tót, a német és a magyar nyelvet.”⁸⁷³ Békéscsabán „A nagy templomban a felszentelési beszédet a bányakerületi superintendens megbízásából Machula Gábor szarvasi lelkész és esperes tót nyelven tartotta. A Nagytemplomban prédikáltak a felszentelés alkalmával Sexty György tótkomlói lelkész tótul, Simon Sámuel varsándi lelkész magyarul és Oertel Zachariás berényi lelkész németül. Így dombo-rodott ki a háromnyelvű egyház régi, történeti jellege” – írja Szeberényi.⁸⁷⁴ Lelkészek, iskolarektorok temetése alkalmával is különböző helységekből érkezett evangélikus lelkészek prédikáltak szlovák, német és magyar nyelven.

A kultúrák egymás mellett élése az evangélikus egyházban országos szinten, de a helyi evangélikus gyülekezetek között és a település egészén belül is megvolt. A szlovákság nagyobb lélekszáma arányában nagyobb szerepet játszott a községi vezetésben, az egyházával, iskoláival, a gimnáziummal Mezőberény társadalmi, kulturális és gazdasági életében. A külső hatások ellenére megőrizte nyelvét és kultúráját.

A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEGZÉSE

A nemzetiség identitásának megőrzése az oktatás által

1. A XVIII–XIX. századi körülmények, a népesség egészségi állapotának szintje, a lakosság vagyoni helyzete, az iskolakötelezettség hiánya nagymértékben befolyásolta az iskolába járók és az iskolát végzettek számát.
2. A rossz tanítási körülmények az oktatás színvonalát is rontották.
3. Az iskolában elsősorban a helyi tantervek alapján folyt az oktatás, melynek kialakítása az egyházi regionális tantervek alapján történt.
4. Az állami tanterveket az evangélikus egyház figyelembe vette, követendő normaként megtartotta, de kötelező érvényüként a protestáns autonómia alapján végül is a gyakorlatban nem alkalmazta. Az evangélikus egyetemes egyház tantervei elsősorban ezek alapján készültek, melyekre nagy hatással volt a korszellem is.
5. Az oktatás szerkezete, tartalma, követelménye megfelelt a mindenkori állami központi tantervekben foglaltaknak.
6. Az anyanyelvi iskoláról szorosabb értelemben véve csak 1820-ig beszélhetünk, ettől kezdve csak anyanyelvet is használó iskoláról, mert benne kétnyelvű oktatás folyik.

---

⁸⁷³ MSZEEI 1853. I/3.

⁸⁷⁴ SZEBERÉNYI 1930. 202.

7. A magyar nyelvhasználatot az állami törvények határozták meg, melyek nagy politikai fordulatokhoz kapcsolódtak.
8. A magyar nyelv térhódítása a XIX. század második felében gyorsult fel az oktatásban, amikor a magyar nyelvet nemcsak magyarázó nyelvként használták, hanem egyes tantárgyakat csak magyarul tanítottak, s bizonyos tantárgycsoportokat használtak fel a tudatformálásra is.
9. Mezőberény több nemzetiségű kultúrája a XIX. század elejére erőteljesen a magyar nyelv használata felé tolódott, az esperességi gimnáziummal együtt, ami kihatott az anyanyelvi oktatásra is.
10. 1723–1890 között a folyamatos asszimiláció hatására a nemzetiségi anyanyelvhasználat fokozatosan háttérbe szorul. Az anyanyelvi oktatás színtere, az evangélikus szlovák iskola, a körülményekhez képest tovább ápolja a nyelvet és a kultúrát.

Következtetések

1. A rossz oktatási körülmények miatt az iskolák a tankötelezettségi törvény bevezetéséig kevésbé emelték a lakosság műveltség szintjét. Az elemi ismeretek elsajátítását csak az írás-olvasás megtanulása jelentette.
2. A helyi tantervek kialakítása, az újító törekvések mindig lépéshátrányban maradtak az egyház belső mechanizmusa miatt, ezért mire az iskolai reformokat bevezették, elvesztették aktualitásukat.
3. Az egyházi iskolák követelményrendszerük kialakításában az állami-politikai elvárásokhoz is alkalmazkodtak, ez okozta a magyarosodás egy részét.
4. Az iskolai oktatás tartalma, módszere, színvonala a tanító személyétől függött.
5. Az anyanyelvhasználatot a másik nemzetiség léte és azonos felekezetiisége (evangélikus német) erősítette, de a közös magyar nyelv a mindennapi kommunikációban gyengítette.
6. Az anyanyelv térvesztése, a magyar nyelv megtanulása még nem jelentette a magyarrá válást. A napjainkig megmaradó nemzetiségi tudat – amely gyakran nyelvi ismeret vagy nyelvhasználat nélküli – hűen tükrözi azt.
7. A magyar többségi kultúrában való megmaradás alapfeltétele a nyelv, amely a legfontosabb identitási tényező a vallás mellett.
8. A szlovák iskolakultúra az egyházi magyar és a népi kultúrához egyformán tartozik. Az előbbi irányítója, nevelője, míg a másik bázisa. Ezáltal a mindkettőben végbemenő nyelvi, kulturális folyamatok egymásra hatnak. Ebben a kölcsönhatásban az egyházi magas kultúra rétege domináns, mert meghatározza az oktatás folyamatát, s – történetiségében vizsgálva – erősíti vagy gyengíti a népi kultúrához tartozó többség kulturális, nyelvi művelődési lehetőségét. A szlovák kultúra változását befolyásolta a kultúrkontaktus, illetve a többnyelvű, kultúrájú Mezőberényben a multikulturális rendszerben való élest az etnikai zártság meghatározta. A szlovákság kultúra-vesztését nem az átvételek, átadások, adaptációk

jelentették, melyek indirekt módon beépültek szellemi hatásként az oktatás történeti folyamatába –, hanem a magyar nyelv használata, mely a kultúrát alkotó jelenségek megszűnésének sorát indította el. Az iskolakultúra leépülése, a társadalmi, népi és vallási szokások fokozatos megszűnése olyan kulturális elemek kihalását jelentette, melyek fő kohéziója a nyelv volt. Az egységet biztosító elemek széthullása miatt olyan duális, kétnyelvű, kettőskultúrájú kulturális modell alakult ki a XX. század elejére, mely egységesen jellemezte a békési szlovákság kulturális régióját, és beilleszkedik egy nemzetiségi állam egységesített nemzeti, oktatási, művelődési rendszerébe.

Kitekintés

1. Az iskolák életét az 1907. és 1911. évi oktatási törvények határozzák meg, melyek nem javítanak az anyanyelvi oktatás helyzetén.
2. A közös iskolák bevezetése, az I. világháború, a XX. század elején felgyorsult városi fejlődés erősítik az asszimilációt, a magyar nyelv használatát.
3. Az evangélikus egyház ennek ellenére, a lakosság létszámának növekedése miatt, növeli iskoláinak számát, 1930-ra jól működő iskolahálózatot hoz létre Mezőberényben, hat iskolával.
4. Anyagi nehézségek és a tanítók államsegélyezése miatt, fokozatosan ellehetetlenedik az oktatás, az államosítás előtt már csak a vallási tárgyakat tanítják szlovákul.
5. A kitelepítés (1947) súlyos arányú – több mint ezer, 1100 fős – létszámcsökkenésével⁸⁷⁵ a szlovák iskola nem tudja régi hivatását betölteni.
6. Az iskolák oktatási színvonalát, a lakosság műveltségét a tanítók személye határozta meg, akik nehéz körülmények között, sokszor állami és egyházi támogatás hiányában is magas színvonalú munkát végeztek.
7. A XIX. század végén induló Tessedik és Skolka szellemiségét örökítő újító törekvések a tájékozatlanság és a vidékiesség miatt megrekednek, csak száz esztendő múlva, a gyakorlati gazdasági ismeretek munkára nevelésében és az új módszerekben jelennek meg.

---

⁸⁷⁵ KUGLER 2000. 185.